

<https://buxdu.uz>

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

8/2023

8/2023

Ilmiy-nazariy jurnal
2023, № 8, sentabr

Jurnal 2003-yildan boshlab **filologiya** fanlari bo'yicha, 2015-yildan boshlab **fizika-matematika** fanlari bo'yicha, 2018-yildan boshlab **siyosiy** fanlar bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2000-yilda tashkil etilgan.
Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2020-yil 24-avgust № 1103-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.
Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Rasulov To'liqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Mas'ul kotib: Shirinova Mexrigiyo Shokirovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Kuzmichev Nikolay Dmitriyevich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor (N.P. Ogaryov nomidagi Mordova milliy tadqiqot davlat universiteti, Rossiya)

Danova M., filologiya fanlari doktori, professor (Bolgariya)

Margianti S.E., iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya)

Minin V.V., kimyo fanlari doktori (Rossiya)

Tashqarayev R.A., texnika fanlari doktori (Qozog'iston)

Mo'minov M.E., fizika-matematika fanlari nomzodi (Malayziya)

Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor

Adizov Baxtiyor Rahmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Abuzalova Mexriniso Kadirovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor, xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Baqoyeva Muhabbat Qayumovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bo'riyev Sulaymon Bo'riyevich, biologiya fanlari doktori, professor

Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlar nomzodi, dotsent

Djurayev Davron Raxmonovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Durdiyev Dardimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Olimov Shiriaboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Umarov Baqo Bafoyevich, kimyo fanlari doktori, professor

Murodov G'ayrat Nekovich, filologiya fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Nigmatovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Ahmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To'rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Rasulov Baxtiyor Mamajonovich, tarix fanlari doktori, professor

Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Quvvatova Dilrabo Habibovna, filologiya fanlari doktori, professor

Axmedova Shoira Nematovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonova Zibola Qodirovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Hamroyeva Shahlo Mirjonovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Nigmatova Lola Xamidovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Boboyev Feruz Sayfullayevich, tarix fanlari doktori

Jo'rayev Narzulla Qosimovich, siyosiy fanlar doktori, professor

Rasulov Zubaydullo Izomovich, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Zaripov Gulmurot Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, dotsent

ANIQ VA TABIIY FANLAR * EXACT AND NATURAL SCIENCES ***
ТОЧНЫЕ И ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ**

Sabirova R.A.	Xos to'qinning qovushoq-elastik silindrik qobiqda tarqalish xususiyatlari	4
Khalkhadzhaev B.B., Yusupov Sh.B., Mambetsapayev K.A.	On a weak generalized solution of a mixed-type fourth order equation of the second kind	9
Сафаров Ж.Ш.	Прямая и обратная задача для уравнения вязкоупругости с дополнительной информацией нестандартного вида	15
Жураев Ф.М.	О красной задаче с условиями Геллерстедта на параллельных характеристиках для вырождающегося нагруженного уравнения парабола-гиперболического типа	23
Jo'orakulov S.Z.	Properties of polymers	32
Хайруллаев Ч.К.	Жамият ҳаётида соғлом турмуш тарзининг аҳамияти ва уни ташкил қилишнинг асосий омиллари	38

TILSHUNOSLIK * LINGUISTICS *** ЯЗЫКОЗНАНИЕ**

Yuldasheva D.N.	Sukut – ichki va tashqi nutqning harakat birligi	45
Bobokalonov O.O.	Character of shifonemas in linguistics	52
Bozorova G.Z.	Tibbiy atamalarda pleonastik birliklarning voqelanishi	59
Hamroyeva M.R.	Tohir Malik badiiy asarlarida qo'llanilgan antroponimlarning yasalish strukturasi	63
Kurbanova I.Sh.	Exploring the derivation of railway terminology: a linguistic analysis	68
Rabieva M.G'.	Translation as a type of intercultural communication	73
Radjabov N. N.	Ingliz va o'zbek tillarida undoshlarning fonologik xususiyatlarida izomorfizm va allomorfizm	77
Rakhmatova M.M.	The role of figurative devices in expressing implicative meaning	88
Seytnazarova I.E.	Tilewbergan Jumamuratov asarlarida frazeologizmlarning uslubiy qo'llanilishi	92
Велиева С.Р.	Русские идеологические топонимы в иноязычной среде (на материале регионов Республики Узбекистан)	97
Гаппарова М.Т.	Инглиз ва ўзбек тилларида луғат белгилари	104
Каримова Г.Х.	Эргонимы как объект лингвокультурологического исследования	109
Нарзуллаева Д.Б.	Теолингвистика ва теолингвистик бирликлар тадқиқи	114
Ширниова М.Ш.	Мустақиллик даври ўзбек кинофильмлари тилида эғалик ва келишик воситаларининг қўлланиши	121
Ёкубова Ш.Ю., Юсупова А. Ш.	Глагол и простая структура предложения в узбекском языке	125

Нарзуллаева Дилфуза Бафоева,
 Бухоро Давлат Университети,
 Хоризмий тиллар факультети,
 француз филологияси кафедраси ўқитувчиси
 d.b.narzulloyeva@buxdu.uz

Аннотация. Жаҳон тилишунослигида жамият учун ҳаёдек зарур бўлган тил, яъни кешлик жамиятидаги соф ижтимоий, мураккаб лингвистик ҳодиса турли даврларда олимлар томонидан турлича талқин этилган ва тилишунослик тараққиёти тарихида теолингвистик, соңиолингвистик, лингвоструктуралогик, лингвопсихологик, лингвонейропсихологик каби ўнлаб оқимларнинг кириб келишига сабаб бўлмоқда. Бундай тадқиқот йўналишлари, албатта, амалий жиҳатдан фаннинг у ёки бу жиҳатларини ўрганишида муҳим вазифа бажаради ва ушбу тадқиқот йўналишларининг барчасида тил тизими таҳлилга боғлиқ синхрон ва диахроник ёндашувлар муштараклиги сезилиб туради. Шу жумладан, теолингвистика фақида ҳам қиёсий тилишужосликнинг талаблари ва тизимий қонуниятларини жорий этиши, унинг тадрижий тараққиёт йўллариини ўрганиши ва таҳлилга тортиши мумкин.

Ушбу мақолада гапнинг функционал услуби, теолингвистик лексема соҳасидаги хусусиятлар, унинг асосий сабаблари, омиллари ва шартлари муҳокама қилинади. Шунингдек, ушбу мақолада диний услубнинг теолингвистик лексемаси ва унинг хусусиятлари, семантик-функционал гапнинг жамият ҳаётидаги ўрни алоҳида қайд этилган.

Калим сўзлар: дин, тил, диний услуб, теолингвистик лексема, функционал услуб, диний тил, лингвистик ҳодиса, синхрон ёндашу, диахроник ёндашу, қиёсий тилишужослик, семантика.

ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕОЛОГИИ И ТЕОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Аннотация. В данной статье рассматривается характеристика в области теолингвистической лексемы как функционального стиля предложения, и её основные причины, факторы и условия. Также в этой статье специально отмечается теолингвистической лексемы религиозного стиля и его свойства, роль семантико-функционального предложения в жизни общества. В результате исследования были получены следующие результаты: а) научно обоснована растуящая потребность в религиозном языке, в частности, в создании и значении религиозных теолингвистической лексемы; б) способность религиозных теолингвистической лексемы в выраженные мышлении, культуры, мировоззрения людей и т.д.; в) специфика теолингвистической лексемы религиозного языка, и религиозного текста; г) признание и развитие теолингвистической лексемы религиозного стиля как функционального метода.

Ключевые слова: религия, язык, религиозный стиль, теолингвистическая лексема, функциональный стиль, специфический язык, языковой феномен, синхронический подход, диахронический подход, сравнительное языковедение, семантика.

RESEARCH OF THEOLOGY AND TEOLINGUISTIC UNITS

Abstract. This article discusses the characteristics in the field of the theolinguistic lexeme as a functional style of the sentence, and its main causes, factors and conditions. Also, this article specifically notes the theolinguistic lexeme of religious style and its properties, the role of the semantic-functional sentence in the life of society. As a result of the study, the following results were obtained: a) the growing need for a religious language, in particular, in the creation and meaning of religious theolinguistic lexemes, is scientifically substantiated; b) the ability of religious theolinguistic lexemes to express thinking, culture, worldview of people, etc.; c) the specificity of the theolinguistic lexeme of the religious language and the religious text; d) recognition and development of the theolinguistic lexeme of religious style as a functional method.

Кирриш. Теолингвистика XX аср иккинчи ярмида ёрқин кўзга ташланган ва XXI асрларда жуда кенг ёйиб ривожланиб бораётган жаҳон тилшунослигининг янги соҳаси ҳисобланади. Ўзбекистонда мустақилликка эришилганидан сўнг бу соҳада кизиқишлар сезиларли даражада ўсиб бормоқда. Файласуфлар ва диншунослик намояндalари иллоҳиётнинг долзарб масалалари жавобини муқаддас китоблардан, жумладан Қуръони Карим ва Ҳадиси Шарифдан топиш умидида муқаддас ва диний матнларга мурожаат қилаётганликларига гувоҳ бўлиш мумкин. Дарҳақиқат, диний матнлар инсониятнинг келажаги, одамларнинг турмуш тарзи ва ҳаёти, анъаналари, маданияти ҳақидаги билимларнинг бебаҳо манбаи ҳисобланади. Бир сўз билан айтганда, диний ва муқаддас китоблар, барча даврларда инсоният билимининг турли соҳаларида, жумладан, диншунослар, файласуфлар, тарихшунослар, тилшунослар, руҳшунослар, маданиятшунослар ва бошқаларнинг илмий тадқиқотлари объекти сифатида намоён бўлиб келмоқда.

Таниқли олимлар В.Г.Адмони, Н.Б.Мечковская, И.А.Крывелев, Т.Брукхардт ва бошқалар “муқаддас матн” тушунчаси ҳақида фикр билдириб, Инжил, Библия ва Қуръони Каримни матннинг алоҳида бир тури эканини таъкидлайдилар ва тилшуносликда алоҳида матн тури сифатида ажратиб кўрсатишади. Диний ва муқаддас матнлар ҳам диний қонунлар, анъаналар билан боғлиқ диний ёзув, шу билан бирга халқнинг тирик маънавий маданиятини ўзида акс эттирувчи матннинг алоҳида тури сифатида қайд этилади. Муқаддас матнлар расмий талаб ва қондаларга риоя қилмасдан яратилиши мумкин эмас. Бу турдаги матнлар нафақат диний-маърифий мавзу бўлганлиги учун, балки матн диний услуб қондаларидан оғишмай ёзилганлиги учун ҳам муқаддас ҳисобланади. Муқаддас матн шаклан “муайян бир диннинг руҳий кўринишларини акс эттиради, анъаналарни муқаддас намуналар билан аждодлардан авлодларга етказadi”. [1;28]

Жумладан, инсоният маданиятига маърифий-ирфоний база бўлиб хизмат қилаётган Қуръони Карим ҳам мусулмон олами ва унинг дунёкараши, дунёни ақлан идрок этиш, қадриятлар тизимини ва оламнинг тасвирини сезиларли даражада аниқлаш учун хизмат қилиб келмоқда.

“Теолингвистика (юнонча theos — худо ва лотинча lingua — тил) — биринчидан, тил ва диннинг ўзаро таъсири натижасида вужудга келган фан бўлиб, тил фани сифатида тилшунослик ривожланишининг биринчи босқичи ҳисобланади. Бу фан дин манфаатларига хизмат қилиш учун яратилган; иккинчидан, бу атаманинг тор ва кенг маъносида диний тилни ўрганиш ҳамда тилда мустаҳкамланиб, ўз аксини топган дин кўринишларини ўрганиш билан шугулланувчи тилшуносликнинг бир тармоғидир; учинчидан, илоҳиётшунослик дунёвий фаннинг бир тармоғи, миллатлараро фан, диний (конфессиядан юқори) фан, тилшунослик фандир” деб баҳо беришган.

Адабиётлар таҳлили ва методлар. “Теолингвистика” атамаси биринчи марта Жан-Пьер ван Ноппен томонидан қўлланилган. 1981 йилда унинг муҳаррирлиги остида жамоавий монография нашр этилди. Илк бор бельгиялик олим Жан-Пьер ван Ноппен: “Теолингвистика - Инжил олимлари (уховистлар), илоҳиётчилар ва бошқа диний назариётчилар ва амалдаги диндорларнинг тилини ўрганадиган фан».[1] деб эътироф этиб, «бу фан “тил: диний назария ва амалиёт” муносабатларини ўрганишга хизмат қилади ва бу муносабатлар черков маросимлари матнларида, Муқаддас Ёзувлар тилида, ваъзлар матнларида, ибодатларда, хабарларда акс эттирилган черков иерархлари ҳамда руҳонийларининг шахсий баёнотларида учрайди.” «Теолингвистика» термини даставвал Д. Кристел туфайли Кембридж тилшунослик энциклопедияси [Crystal 1993] га киритилди ва уни А. Вагнер [Wagner, 1999] “Теолингвистика?” маърузасида «социолингвистика» терминининг ўрнида қўллаган эди.

Теолингвистика - бу инсон сўзининг Худога нисбатан қандай ишлатилишини, шунингдек, тилнинг диний вазиятларда, тўғридан-тўғри бир томонлама алоқанинг катъий стандартларига жавоб бермайдиган вазиятларда қандай ишлашини тасвирлашга ҳаракат қилadиган фандир. Бошқа томондан, уни метафора ёки нутқ ҳаракати каби таниқли шаклларда тасвирлаш мантигига тўғри келади.[2;36]

Сўнги ўттиз йилликда дунёнинг турли мамлакатларида олимлар диний тилнинг турли жиҳатларини фаол ўрганишди. «Теолингвистика ўрганиш предмети сифатида” Голландия, Германия, Буюк Британия, Полша, Сербия, Украина, Белоруссия, Россия, Словакия, Белгия ва бошқалар ҳудудида ривожлантирилди. 1915 йилда Санкт-Петербург Император диний академиясининг профессори Н. Н. Глубоковский ўзининг “Греческий язык Нового Завета в свете современного

языкознания” китобида библия тилини ўрганишда илоҳиётшунослар ва филологлар ўртасидаги ҳамкорлик зарурлигини таъкидлаган эди. Рус тилида “тил ва дин” мавзуси биринчи марта Белоруссия давлат университети профессори Н. Б. Мечковская томонидан худди шу номдаги машҳур дарсликда батафсил тасвирланган. [3;98-101] 2004 йилда Е. Ю. Кислякова “Инглиз библия матнларининг эмоционал маъноларининг ўзгариши” номзодлик диссертациясини ҳимоя қилди, унда илмий янгилик куйидагича белгиланди: биринчи марта библиядаги ибораларнинг эмотивлигининг лингвистик муаммосини теологик характердаги саволлар билан (диний мазмундаги аксиологик ўзгаришлар) синтез қилишга ҳаракат қилинди. Мақолада библсализм телингвистик ҳодиса сифатида тавсифланади ва ташқи тилшуносликнинг янги тармоғи - телингвистикани яратиш зарурати асосланади. Бу Россияда “теолингвистика” атамаси ҳақида биринчи эълатмалардан биридир.

Рус олимаси Ирина Владимировна Бугаева 2008 йилда «Theolinguistik» халқаро ишчи гуруҳини теолингвистика термини остига бирлаштириш учун 5 томлик тўпламнинг 1-томи сериясида унинг «нейролингвистика» термини билан алоқадорлиги борлигини, унинг фан сифатида ривожланиб бораётганини ва аниқ вазибаларни башорат қилишини қайд этган эди.

Натижалар. А.К. Гадомский унинг ўрганиш курси проектини куйидаги базавий ўқув дастурида ишлаб чиқди: (Гадомский, 2012)

Диний тилнинг нофилологик йўналишини ўрганиш	Диний тилнинг филологик йўналишини ўрганиш	
Фалсафий	Теолингвистик ёндашув	Адабиёт нуқтан назаридан ёндашув
Теологик (илоҳий)	1. Диний тилни тизимларнинг тизими сифатида (код сифатида ёндашув)	
Диний тарғибот сифатида ёндашув	2. Услубий (стилистик) ёндашув	
Тарихий ёндашув	3. Жанрий (генологик) ёндашув	
Семиотик	4. “Олам манзарасининг тил” фрагменти сифатида диний тилни ўрганиш	
	5. Дискурсология	
	6. Коммуникалогия	
	7. Лингводидактика	

Замонавий тилшунослик фанида кузатилаётган интеграция тенденцияси ва рационал лингвистик фикр, энг аввало, тил ва маданият ифодасининг антропологик дастури В. фон Гумбольдтга тегишлидир. Ушбу дастурни амалга ошириш фақат инсондагина тилнинг мавжудлигини ва унинг фундаментал жиҳатлари – тилнинг лингвистик рефракциясида намоён бўлади. Тил ва маданиятни инсон онги, маданияти ва маънавий ҳаёти билан чамбарчас боғлиқ ҳолда ўрганиш учун мураккаб (синтетик) фанлар яратилади. Ушбу тенденцияга мувофиқ замонавий тил фанида социолингвистика, этнолингвистика, психолингвистика, когнитив лингвистика, лингвокультурология, коммуникалогия, дискурсология, шунингдек, лингвистик шахс тўғрисидаги таълимот сифатида танилган лингвоперсонология каби жуда фаол ривожланаётган соҳалар тўғарак фанлари орасида бугунги кунда ўз ўрнини топиб бормоқда. Теолингвистика ҳам илоҳиёт (теология), диний антропология ва тилшунослик туташган жойда шаклланаётган янги синтетик фан ҳисобланади. Илоҳиёт ва лингвистик интизом - “теолингвистика” – “тил, дин ва вужуд” триадасининг ўзаро муносабати, ўзаро таъсирини ўрганишга эътибор қаратади. [4;26-28]

Теолингвистика янги фан бўлса-да, унинг илдизлари жуда қадимийдир. Бу ҳақда дунёда илм фанининг назарий жиҳатдан энг юқори чуққисидан чиққан Платон, Прокл, Порфирийлар даврида, диний файласуфлар Николай Кузалик, Локк, Шеллинг, Хегел, В. Гумбольдт назариялари бу парадигманинг ривожини учун ўз ҳиссасини қўшади. “Сўз фалсафаси тарафдорлари” каторида М.Хайдеггер, Н.Хартман, Э.Кассирер, О.Розенсток-Гюсси, Бертран Расселл ва бошқалар, рус олимларидан Аксаков ва А. Потебня, П.А. Флоренский, С.Н. Булгаков, А.Ф. Лосев туркум ишларида ўз муносабатларини билдиришган. Негаки, уларнинг асарлари тил ҳақидаги онтологик таълимотга асосланган эди. Тил ва нутқ соҳасидаги кенг контекстларда, жумладан, айнан теоантропокосмик

парадигмада "худо-космос-одам" триадасида теолингвистик муаммоларга тўхталиб ўтилган ва замонавий тилшунослиқнинг турли хил ҳал этилмаган муаммоларини метафизик тушуниш даражасига эришишга имкон яратилган. Шак-шубҳасиз, ушбу парадигма доирасидаги талқикот ва изланишлар тилни борлик ҳақидаги тушунчаларнинг моҳиятини тушуниш учун "восита" ҳисобланади.

Чунинчи, *Ибтидо* ёки *онтология* (онто - борлик) - бутун дунё ҳақидаги таълимот (шу жумладан дунёнинг Худодаги иштироки) фақат мавжудлик ёки мавжуд бўлган барча нарса сифатида эмас, балки коннотнинг яхлитлиги жуда қулай бўлган онтологик даражадаги ҳодисаларнинг умумийлиги ортида очилиши тушунилади. Ю.М. Малиновичнинг тушунтиришича, "Таърифлаб бўлмайдиган нарсанинг тавсифи: кўринмас, аммо тушунарли ва шунинг учун аталган дунё" - бу илоҳийёт ва фалсафада яхши маълум бўлган таъриф илоҳийшунослиқнинг асосий вазифаларидан бирини мукамал аке эттиради."

XX-XXI асрларда теолингвистик лексемаларга тавсир бериш воқеликви чуқур билишнинг асосий ендашувлари сифатида илмий, фалсафий, бадний ва диний ендашувларни синтез қилиш билан уйғун қидирила бошланди. Айни дамда теолингвистик лексемаларни ўз ўрнида изохлаш "Худо, инсон ва инсон" ҳақида яхлит тасаввурга эга бўлишни ўз ичига олмақда. Замонавий маданиятда, унинг секуляризация жараёнлари кучайиши – руҳнинг диний мувосабатдан ташқарида ўрганиш, инсоннинг маънавий дунёси билан афористик ифодаларнинг уйғун боғлиқлигида таҳлил қилишни тақозо этади.

Бунинг учун икки устувор тушунчани фарқлаш зарур:

1. Дунёвийлик, умуман олганда, камроқ радикал ва кенроқ маънода дунёвийлик тушунчаси қабул қилинган бўлиб, теолингвистик сўз қўлланилишига кўра: "Инсон, инсоният ва инсон фаолияти ҳамда унинг ўзига хос соҳаларида, биринчи навбатда, маданият соҳасида автоном ва мустақил сифатида намоён бўладиган тафаккур туридир. Бу ўз-ўзини таъминлаш ва инсон ҳаёти - "Худо билан мулоқотга муҳтож эмас." [5:105-101]

2. Илоҳийлик, "диний эътиқодда" "Худонинг бир хил маргиналлашуви" мавжуд бўлган тафаккур билан боғлиқ. Бувайди тафаккур билан, гарчи Худонинг борлиги тан олинса ёки тан олиниши мумкин бўлса-да, унинг дунё ва инсон ҳаётидаги иштироки аҳамиятсиз деб эътиборга олинмайди.

Шулардан келиб чиқиб, ҳозирги замон фан тилида "комплекс синтез" (лотинча комплексус "боғланиш", "бирлашма") асосида теолингвистик лексемаларга статик ёки динамик ургу бериш эътиборга олинади.

"Теолингвистиканинг синтетик фан сифатида пайдо бўлишининг умумий маданий ва тарихий контекстини тушуниш учун тилни назарий муаммоларини ўрганишда Гумбольдтнинг антрологик дастурига қайтиш, тил ўрганиш тенденциясига қўшимча равишда яна бир муҳим тенденция – замонавий дунёда тобора кўпроқ намоён бўлаётган "теологик билимларни дунёқараш ва маданиятга интеграция қилиш" тенденцияси муҳим аҳамиятга эга [Назаров, 2004, с. 5]. Файласуфлар ушбу интеграция тенденциясининг долзарблигини, маданият ва дин ўртасидаги ҳақиқий муносабатларнинг моҳияти масаласини "янги асрда улкан, тарихан мисли кўрилмаган тажрибани яқунлаш - динсиз маданиятни куриш" учун теологик фикрлар (абдийликка қайтиш)ни рад этишади. [6:102-103]

Анъанага кўра "тил ва дин" муаммоси фалсафа, илоҳийёт (теология), диншунослиқ, тилшунослиқ (лингвокултурология, этнолингвистика, антрополилингвистика) ва бошқа фанларда кўриб чиқилади. Дин ва тилнинг ўзаро таъсири турли жиҳатларни ўрганиш, бир томондан, тилнинг диний вазиятларда қандай ишлаши, иккинчи томондан, диннинг турли кўринишларининг тилда аке этишини таҳлил қилиш теолингвистика фанининг предмети ҳисобланади. Теолингвистиканинг тадқиқот объекти "диний тил" бўлиши мумкин; тилшунослиқ фанининг ривожланиш босқичлари, тилшунослиқ тарихи, конфессинал сабабларга кўра; тилнинг келиб чиқиши ҳақидаги назариялар (ва биринчи навбатда тилнинг келиб чиқишининг илоҳий моҳияти назарияси) ва бошқа масалалар – бир сўз билан айтганда, тилда мустаҳкамланган ва аке этган Худо билан боғлиқ барча ҳодисалар ҳам шу фан билан асосланади.

Теология (илоҳийшунослиқ) тилшунослиқнинг дунёвий, миллатлараро ва диндан ташқари бўлган бўлиמידир. Диний дунёқарашнинг тилда аке этиши илоҳийшунослиқнинг ўрганиш предмети ҳисобланади. Буни бир неча усул билан ўрганиш мумкин. Биринчидан, булар тил табиатининг онтологик талқини масалалари билан боғлиқ. Дунёнинг диний тушунчаси тадқиқотнинг ўзига хос соҳасидир. Диний контекстдаги қўлаб тушунчалар, ҳодисалар ва нарсалар алоҳида маънога эга.

Иккинчидан, диний алоқани таҳлил қилиш (мўминларнинг Худо билан алоқаси; диндорларнинг узаро алоқаси; диндорлар ва атеистлар ўртасидаги алоқа; атеистларнинг диний муҳитдаги хатти-ҳаракати ва бошқалар) билан боғлиқ. Нутқ-хулқ-атвор тактикасини солиштирганда, нутқ одоб-ахлоқ формулалари, диндорлар ва атеистларнинг ёки диндорларнинг (яъни, диний онг ташувчилари), турли динларга эътиқод қилувчиларнинг коммуникатив хатти-ҳаракатларидаги фарқлар аниқ кўринади. Лингвоперсонология нуқтаи назаридан диний лингвистик шахси дунёвий ва диний мулоқот шароитида ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Учинчидан, асосий эътибор диний матнларни ўрганиш, уларнинг типологияси ва таснифи, каноник ва каноник бўлмаган матнларни фарқлаш, теологик лексемаларнинг семантик майдонига эътибор қаратишдан иборатдир.

Теолингвистиканинг шаклланиш жараёнларини тушуниш учун муҳим бўлган ушбу масаланинг муҳим жиҳатидан бири, ҳақиқатни тушунишнинг бошқа турларидан фарқи ўлароқ, илмий билимларда оддий, диний мифология, бадий ва фалсафий ҳақиқатни тушуниш қандай шаклда ва қандай аниқ амалга оширилишини тушунишдир. [7;112] Буни ҳеч бўлмаганда энг дастлабки ва умумий шаклда тушуниш керак, чунки биринчидан, илоҳиётшуносликни яратиш жараёнида "теолингвистлар" иккунчи онгида менталитетнинг икки хил шакли – илмий ва диний-теологик, етакчи характерга эга. Зеро, илоҳиётшунослик, шундан далолат берадики, воқелик дунёсини идрок этишнинг диний ва теологик жиҳатлари қўшилиши билан мураккаб бўлса ҳам, илмий фаннинг ўзига хос бир туридир.

Гносеология нуқтаи назаридан диний-мифология ва фалсафий жиҳатдан фарқли ўлароқ дунёни илмий идрок этишнинг асосий хусусияти илмий тушуниш бутун воқеликни яқлит ҳолда англаш билан боғлиқ эмас, балки жисмоний, лингвистик ва бошқа ҳар қандай турдаги "ҳақиқат" фақат унинг айрим бўлаклари билан боғлиқ [8;94]

Теолингвистика тамойилларини тушунишнинг энг муҳим жиҳати, илмий билишнинг объектив шаклида тегишли билим соҳасида ўрганиладиган объектларни идрок этишнинг махсус назарий призмалари орқали амалга оширилади. Бу назарий объект теолингвистик лексемаларнинг семантик-функционал хусусиятини ўрганиш билан боғлиқ бўлиши мумкин.

Фан методологияси нуқтаи назаридан, янги илмий фанни яратиш унинг предмет соҳасини ёки ушбу фан бўйича идрок этилиши керак бўлган объектлар оламини белгилаш ва кейинчалик унинг ўрганиш предметини белгилашдан бошланади. бу объектлар оламини маълум нуқтаи назардан, махсус масалаларни ҳал қилиш билан боғлиқ ҳолда, махсус назарий (категорик) воситалар ёрдамида кўриб чиқиш жараёнида курилади. Фаннинг предметини аниқлаш, айниқса, стихияли-эмпирик тарзда ривожланаётган фан яратилишининг энг биринчи босқичидаёқ оддий иш эмас. Бу алоҳида назарий ва услубий мулоҳазаларни талаб қилади.

Мухокама. Т.И. Ойзерман: "... фан предметининг таърифи очик-ойдин нарсани оддий баён қилиш эмас; у ўрганишнинг мумкин бўлган объектлари доирасини кўрсатиши керак, уларнинг умумийлиги маълум фаннинг предметини бошқа барча фанлар субъектларидан сифат жиҳатидан ажратиб туради. Фан предметининг бундай таърифи фақат назарий бўлиши мумкин; у томонидан ўрганилаётган барча объектларнинг бирлигини очиб беришга мўлжалланган. Шунинг учун ҳар қандай фаннинг предметини таърифлаш фақат махсус тадқиқот натижаси бўлиши мумкин, унга бўлган эҳтиёж ҳар доим ҳам ҳамма учун аниқ эмас". [9;26]

Фандаги тадқиқот предметининг вазифаси синтетик режаннинг фанларини лойиҳалашда алоҳида мураккаблик касб этади, бунда турли фанлар ёки ҳатто билим соҳаларининг контекстуал тасавурлари ягона ақлий маконда бирлаштирилади. Муаммо шундаки, Илоҳиётшунослик мисолида - тилшуносликдан назарий фикрлар ва илоҳиёт (теология), контекстуал тасавурларнинг комбинацияси улар ягона теолингвистик маконда ягона ўрганиш мавзусига тегишли бир хил шаклланишлар сифатида намоён бўлиши керак.

Теолингвистикани синтетик фан сифатида ўрганиш ва тушуниш ушбу фаннинг мавжуд таърифлари, хусусан, у ҳал қилиш учун мўлжалланган вазифаларни кўрсатиш асосида белгиланиши мумкин. Теолингвистика бўйича замонавий ишларда ушбу фаннинг асосий вазифаси, биринчи навбатда, тилнинг турли "диний контекстларда" ёки "диний вазиятларда" қандай ишлашини тушунишда кўринади.

Олимлар ва файласуфлар инсон билимини тоқ чўқасига яқинлаштириш билан солиштирадилар (Ж.-П. Ноппел, Д. Кристал, А. Вагнер). Бертран Расселл ушбу тасвирни шундай баён этади: "Бизнинг билимимизнинг ривожланиши, агар у муваффақиятли бўлса, саёҳатчининг туман орқали тоққа яқинлашишига ўхшайди: дастлаб у фақат ушбу хусусиятларни ажратиб туради, ҳатто улар аниқ

контрастларга эга бўлмаса ҳам, лекин аста-секин у кўпроқ ва кўпроқ тафсилотларни кўради ва кўради ва кўради... [10;202]

Хулоса. Умумистеъмолдаги теоллингвистик лексемаларнинг тарқалиш ҳудуди, одамлар фаолияти томонидан қўлланилиши, лексик-семантик маъноларнинг функционал доираси, коммуникатив нутқ жараёнида чегараланмаганлиги, лексика ва синтаксис оралиғида тил дугати ва синтактик бирлик сифатида намоён бўлиши, бундай лексемаларнинг ижтимоий белгилари ва умумий хусусиятлари ўрганиш [11;460] олимларни кизиқтириб келмоқда.

Шуларга ҳамоҳанг Қуръони Карим сураларидан мисоллар келтирамиз: Қуръони Карим суралари оятлардан иборатдир. Уларнинг ўзига яраша тартиби бор. Оят ва сураларнинг тартиби ҳақида батафсил сўз юритишдан аввал бу икки иборанинг лугатдаги маъноси ва таърифи билан яхшилаб танишиб олайлик. «Оят» сўзининг бир неча лугавий маъноси: «Мўъжиза» демакдир.

Аллоҳ таоло Бақара сурасида марҳамат қилади: «Бану Исроилдан уларга қанчадан-қанча очик-ойдан оят (мўъжиза)ларни берганимизни сўра» (211-оят). Аллоҳ таоло Ҳижр сурасида марҳамат қилади: «Албатта, бунда мўминлар учун оят (ибрат) бордир» (77-оят). Аллоҳ таоло Муъмиун сурасида марҳамат қилади: «Ибн Марямни ва унинг онасини оят (ажойиб иш) қилдик» (50-оят). Аллоҳ таоло Рум сурасида марҳамат қилади: «Ва осмонлару ернинг яратилиши дамда тилларингиз ва ранглариингизнинг турлича бўлиши Унинг оят (бурҳон)ларидадир» (22-оят). [12;53-57]

Уламолар истилоҳида оят шундай таърифланади: «Оят Қуръон сурасига юрган, бошланиши ва тугаши белгиланган бўлган сўзлар мажмуасидир». Шу билан бирга, Қуръони Каримнинг ҳар бир ояти юқоридаги лугавий маъноларни ўз ичига олган бўлади. Ҳа, Қуръони Каримнинг ҳар бир ояти мўъжиза, ибрат, аjoyиб иш, белги-аломат, бурҳон, далил, ҳарф ва сўзлар мажмуаси ҳамда Аллоҳ таолонинг қудрати далилидир. Қуръони Каримнинг ҳар бир ояти, унинг аввали ва охири ҳақидаги илми Аллоҳ таолодан Жаброил алайҳиссалом ўрганган. У кишидан Набий алайҳиссалом, у зотдан эса мусулмонлар ўрганганлар. Оятларни бир-бирдан ажрата билиш, уларнинг бошланиши ва тугаши жойларини англаб етиш маъноларни яхши тушуниб етишда ва бошқа бир қанча ишларда ёрдам беради. Қуръони Каримда «оят» сўзи кўп марта такрорланган. «Оят» сўзи баъзи бир жойларда юқорида зикр қилинган маъноларнинг ҳаммасини, иккинчи бир жойда икки-учтасини, учинчи жойда эса фақат биттасини ифода этиб келган. Ушбу лозик фарқ англаб етилгандагина маъно тўғри тушунилади.

«Сура» сўзининг маънолари: «Сура» сўзи лугатда «қўрғон», «манзил» ва «шараф» деган маъноларни англатади. Уламоларимиз истилоҳида эса «Сура Қуръон оятларининг бошланиши ва тугаши белгиланган мустақил мажмуасидир». Бошқача қилиб айтсак, Қуръон оятларининг қўрғон билан ўралгандек бир тўплами «сура» дейилади. Қуръони Каримдаги энг кичика сура Кавсар сураси бўлиб, уч оятдан, энг узун сура эса Бақара сураси бўлиб, 286 оятдан иборат. Қуръонда 114 та сура бўлиб, улардан ҳар бирининг ўз номи бор. Баъзи сураларнинг номи суранинг аввалидаги сўздая олинган. Баъзилариники эса ўша сурада зикри кўпроқ келган нарсаларнинг номига қўйилган. Оят ва сураларнинг ҳам ўзига хос тартиби мавжуд ва улар таъсирланган. Қуръони Каримнинг сура ва оятларга бўлиниши уни ёдлашни осонлаштиради. Шунингдек, ўқувчига ўз дини ва шариатининг маълум бир қисмини ўрганиб бўлганини хис қилдиради.

Қуръони Каримнинг “Фурқон” сурасининг 20-схириги оятида “(Эй Мухаммад). *Биз сиздан илгери юборган барча пайғамбарлар ҳам, шак-шубҳасиз, таом ер ва бозорларда юрар эдилар. Биз сизларнинг: баъзиларингиз учун фитна – синов қалиб қўйдик* (яъни сизнинг оддий одамлар каби фақирона кун кечиринишгиз бошқалар учун бир синовдир. Чунки агар Биз сизни бой-бадавлат қилиб қўйганимизда, улар сизга шу мол-дувенгиз учун итоат қилган бўлур эдилар). Сизлар (Бизнинг бу синовинишга) *сабр қила олурмисизлар? Парвардигорингиз кўриб тургучи бўлган зотдир*”, деган таъсир учрайди. Ҳадиси шарифда: “*Кимки шонилмай, сабр, қаноат билан иш қилса, қилган иши тўғри бўлади*”, дейилган. Кўриниб турибдики, сабр толерантликнинг ярусдан ташқари коллериатив семаси бўлиб, семантик майдонда эркин семемалар занжирида мучалланган.[13;332-338]

Дуо сўзлар ва конструктив ҳосилалар қисий тилшуносликда алоҳида тадқиқ қилинмаган. Кўплаб манбаларда, диний матилар таркибида, халқ оғзаки ижоди ва эртақларда дуо сўзлар учрайди. Ўзбек миллий руҳиятида дуо сўзлар муҳим аҳамиятга – эга. Қисий аспектда дуо сўзларни қўлашда тафовутлар – мавжуд. Бу ҳолат халқларнинг қайси динга мансублиги билан – боғлиқ. Жумладан, *Омийн* (вариантлари: *Амийн. Амийн. Омийн*) сўз-гапанинг ишлатилиши, француз ва ўзбек тилида – ўхшаш, аммо ундаги қўл ҳаракатлари ифодаси бошқа дин вакилларида турличадир. [14;29] Масалан, мусулмонлар *Омийн!* деб дуо қилиш учун икки қўлни бир-бирига бирлаштирган ҳолда дуодан кейин қўл қафтларини юзга тортадилар. Французлар христианлар тамойилига асосан ўнг қўл бармоқларини

бирлаштириб, ҳож шаклида ҳаракатлантирадилар. Ҳиндлар қўл кафтларини бирлаштириб, пешонага мингизади. Билинадики, халқларда тана тили ифодалари, расм-русумлар, миллий-маданий кадриятлар, дин ва эътиқодлар фарқи бўлиб, дуо шакл-мазмуни турличадир. Ўзбекимда:

1. **Калом сўзлар:** *Астағфируллоҳ / Субҳанааллоҳ / Алҳамдулиллаҳ / Лаа илаҳа иллаллоҳ / Аллоҳу Акбар / Субҳана/Тоҳи Валҳамдули/Лаҳи ва Лаа илаҳа иллаллоҳу Ва/Тоҳу Акбар / Астағфируллаҳал азъми ва атубу илайҳ / Лаа хавла валаа кувата илла биллаҳ / Субҳаналлоҳи ва биҳамдиҳи, субҳанааллоҳил азийм ва б.*

2. **Теолингвистик дуолар:** Аллоҳга ҳамд бўлсин. Аллоҳга муборак бўлсин. Аллоҳим паноҳида асрасин. Аллоҳга шараф бўлсин. Аллоҳим бандасини қўласин. Жаннатга насибу рўзи айласин. Жаннат насиб этсин. Аллоҳга ҳамду санолар бўлсин. **Аллоҳ солиҳ фарзандлар ато қилсин.** Пайгамбаримиз Муҳаммад Мустафо саллаллоҳу вассалламнинг руҳлари шод бўлсин. Аллоҳ паноҳига олсин. Аллоҳ асрасин. Аллоҳ, умримизга умр, рисқимизга рисқ берсин, насибу рўзи айласин **ва ҳ-зо.**

Билиш психологияси нуқтан назаридан, янги илмий билимларни яратиш жараёнида "объективлик" аллақачон етарлича акс эттирилган шаклланиш сифатида тадқиқот мавзусини белгилашдан олдин бўлади. Бундай объективлик ижодий онгда дастлаб воқеликнинг ўзига ҳос ноаниқ интуитив тасвири сифатида намоён бўлади. Бу кундалик идрокдан тортиб энг нозик бадний ва мистик шаклларгача бўлган ҳар қандай билим соҳаси учун ҳосдир.

АДАБИЁТЛАР:

1. Буркхардт Т. *Сакральное искусство Востока и Запада: принципы и методы.* / Пер. с англ. Н.П. Локман. –М.,1999.
2. . Гадамский А.К. *Стилистический подход к изучению религиозного языка [Текст] / А.К. Гадамский // Стл. –№7. –Белград, 2008. –С. 21–36.*
3. J.-P. van Noppen, D. Crystal, *The Cambridge Encyclopedia of Language*, 1981, 1987, 1995.
4. J.-P. van Noppen, D. Crystal, *Dictionary of Linguistics and Phonetics*, 2003.
5. Мечковская Нина Борисовна. *Язык и религия: лекции по философии и истории религий. Пособие для студентов гуманитарных вузов.* –М.: Агентство "ФАНП", 1998. – 352 с.
6. Ирина Владимировна Бугаева. *Теолингвистика: теология + лингвистика? Россия, Российский государственный аграрный университет – МСХА им. К. А. Тимирязева, Москва* file:///C:/Users/lenovo/Downloads/roz-27.pdf
7. Малинович Ю. М. *Парадигма бытия человека в рамках «Начало» -«Конец» в немецкоязычном сознании: Лебен унд Тод [Текст] / Ю. М. Малинович, И. И. Мишуткина // Антропологическая лингвистика: Вестник ИГЛУ. Сер. Антропологическая лингвистика / отв. ред. Ю. М. Малинович. - Иркутск : ИГЛУ, 2004. - № 7. - С. 59-66.*
8. Narzullaeva, D. B. (2023, January). *History of the translation of the quran into french. in international conferences (Vol. 1, No. 2, pp. 116-118).* <http://erus.uz/index.php/cf/article/view/1495>
9. Назаров В.Н. - *Введение в теологию: Учебное пособие.* М.: Гардарики, 2004.- 320 с. *Формат: djvu, pdf ISBN 5-8297-0193-6*
10. Доброхотов, А. Л. *Философия и христианство [Текст] / А. Л. Доброхотов // Христианство и философия: VIII Рождественские образовательные чтения : Сборник докладов конференции (27 января 2000 года). - М. : Отдел религиозного образования и катехизации Русской Православной Церкви, 2000. - с. 5- 19.*
11. Кумушонавий, Аҳмад Зиёуддин. *Мажмуатул-Аҳзоб. Катта дуо ва зикр китоби.* Самарқанд-Пойариқ. "Имом Бухорий халқаро маркази" нашр. 2020, ISBN: 973-9943-6163-0-1.
12. Dilfuzza, N. (2022). *Developing the communication competence of french-speaking students through dialogues in the development of oral speech.* *Involta Scientific Journal*, 1(10), 53-57. <https://involta.uz/index.php/iv/article/view/332> Языкова
13. Нарзулаева, Д. Б. (2022). *Теолингвистическая лексема религиозного стиля.* *Educational Research in Universal Sciences*, 1(7), 332-338. <http://erus.uz/index.php/er/article/view/893/1194>
14. Narzullayeva, D. (2023). *Использование речевых жанров.* центр научных публикаций (buxdu.uz), 29(29).